

Валентин СЕВЕРИНЮК,

доктор політичних наук, кандидат історичних наук,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Класичного приватного університету
(Запоріжжя, Україна) severyniuk@ukr.net

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ДОНЕЧЧИНА

Публікація виконана у формі рецензії на хронологічний довідник «Донецька Шевченкіана у датах і подіях 1851–2014» (Донецьк, 2014 р.), упорядником якого є Тамара Пішванова. Дослідниця використала відомості багатьох фондів місцевих архівів, закладів культури й освіти. Безпосередніми джерелами інформації стали газети, часописи, монографії, літературознавчі та краєзнавчі дослідження, твори письменників.

У рецензії дані, уміщені в довіднику, проаналізовано відповідно до особливостей відображення імені Т. Шевченка в умовах Російської імперії, у радянський період, під час тимчасової окупації України фашистськими військами, а також із часу проголошення державної незалежності України.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Донеччина, пам'ять, вшанування, ювілейні дати і заходи, заборона.

Valentine SEVERYNIUK,

Doctor of Political Sciences, Candidate of Historical Sciences
Professor at the Department of Humanities
Classic Private University
(Zaporizhzhia, Ukraine) severyniuk@ukr.net

TARAS SHEVCHENKO AND DONECHYNA

The publication is organized in the form of a chronological fact book “Donetsk Shevchenkeana in dates and events 1851–2014” (Donetsk, 2014) compiled by Tamara Pishvanova. The researcher used a wide range of funds in local archives, cultural and educational establishments. The immediate sources of information include newspapers, periodicals, theses, literary and ethnographic studies, and writers' works.

The review analyzes the fact book data according to the way T. Shevchenko's name is represented in the context of the Russian empire, Soviet era, German occupation of Ukraine during the Second World War, and recent years after the declaration of state independence of Ukraine.

Virtually all these periods are characterized by both positive and negative (to varying degrees) attitude to the figure of T. Shevchenko. First and foremost, it is true for the official position of the government, authorities and certain political forces and movements. It was not uncommon for them to make attempts to use the image of Shevchenko to advantage of some ideology or political situation. Thus, Soviet authorities struggled to create the image of “two Shevchenkos”, namely “a revolutionary democrat” and “a controversial author” whose creative work was “influenced by the landlords' culture”. On the one hand, he was presented as “a dogged critic of old Moscow”, while on the other – as a precursor of “Moscow proletarian”, a representative of “Ukrainian proletarian culture”.

As for the general public and intellectuals, their understanding of T. Shevchenko's name and role in the history of Ukrainian culture and rise of national spirituality, there is ample evidence of profound respect to the artist. Since late nineteenth century, national love for the poet of genius has been manifested in various amateur actions. They include holding Shevchenko literary soirees in schools and libraries, staging theatrical performances based on his works, publishing poems dedicated to Shevchenko, composing folk songs, translating Shevchenko's works into Russian and other languages, public initiatives on naming streets, schools, towns after T. Shevchenko, installing monuments to the poet etc. Many artists who were born or lived in the Donetsk region became laureates of Shevchenko National Prize.

The review concludes that “Donetsk Shevchenkeana” is worth being republished in the nearest future. Current situation in Ukraine, caused by the aggression of the “Russian world” in Crimea and Donbass, makes it increasingly topical and timely.

Key words: Taras Shevchenko, Donechyna, remembrance, honoring, anniversaries, dates and events, prohibition.

Постановка проблеми. Перед упорядниками довідкових, енциклопедичних за своїм змістом, видань завжди стоїть непросте завдання: зібрати й систематизувати якомога більше найістотніших відомостей з обраної галузі знань. Для цього необхідно бути точним та лаконічним, водночас уміти подати факти в їх найсуттєвіших рисах,

щоб другорядними подробицями не затінити головного.

Аналіз досліджень. Значне місце в українській Шевченкіані посідають публікації (газетні статті, наукові дослідження, довідники, покажчики) про безпосередні чи ідейні зв'язки Т. Шевченка з різними історично-географічними

територіями та сучасними областями України. Це стосується фактично всіх регіонів країни. Що стосується Донецького регіону, то довгий час єдиним виданням книжного формату такої тематики залишався практичний посібник краєзнавця з Горлівки А. Шевченка «Т. Г. Шевченко та Донеччина» (1994 р.). І ось до 200-річчя із дня народження Тараса Шевченка Т. Пішванова упорядкувала книгу, яку можна віднести до розряду рідкісних. У ній розширено й узагальнено весь доступний матеріал щодо згадування імені Т. Шевченка на Донеччині з 1851 р. (Донецька Шевченкіана, 2014).

Мета статті – на основі хронологічно-проблемного підходу висвітлити найбільш характерні обставини, пов'язані зі згадуванням імені Т. Шевченка на Донеччині, про які йдеться в довіднику «Донецька Шевченкіана».

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, рецензований довідник цілком відповідає критеріям, які передбачені для таких видань. Упорядник виконала велику пошукову роботу у фондах Донецького обласного й міського архівів, Донецької обласної універсальної наукової бібліотеки, Донецького національного університету, Донецького обласного художнього музею й інших закладів культури й освіти. Безпосередніми джерелами інформації стали газети, часописи, монографії, літературознавчі та краєзнавчі дослідження, твори письменників.

Викликають зацікавлення вже перші факти, наведені в «Донецькій Шевченкіані»: 1851 р. – наказним отаманом Азовського козацького війська призначено Якова Кухаренка (генерал-майор російської армії), давнього (з 1842 р.) й дуже близького приятеля Т. Шевченка, якому поет присвятив поему «Москалева криниця» (1847 р., друга редакція – 1857 р.); червень 1857 р. – зустріч Т. Шевченка в Лебедині з поетом Михайлом Петренком, уродженцем міста Слов'янська, автором вірша «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю»; 1860 р. – виходець із роду української старшини, згодом – міністр народної освіти Росії, Євграф Ковалевський сприяв скасуванню цензури на твори Т. Шевченка та заборони поширювати «Кобзар»; лютий 1861 р. – прощальне слово на похоронах Т. Шевченка в С.-Петербурзі, мовлене греком із с. Чердакли (Донеччина) Феоктистом Хартахасем, який надалі став відомим громадським, освітнім діячем у Маріуполі.

Після цього хронологія подій, пов'язаних із пам'яттю про Т. Шевченка, відновлюється аж у 1899 р. Тривала, 38-річна перерва, вочевидь, була спричинена гоніннями царської влади на україн-

ську мову й культуру загалом, які розпочав сумнозвісний валуєвський циркуляр 1863 р.

Про заборону царської влади вшанувати 100-річчя Т. Шевченка писала 21 лютого 1914 р. газета «Бахмутская копейка». Попри заборону, «Бахмутське музично-драматичне товариство» організувало й провело Шевченківські літературні читання. Інший факт: 18 лютого того ж року священник з Макіївки П. Євсєєвський видає вказівку не проводити урочистої панахиди до ювілею поета. Про цей документ є дані і за роки радянської влади: 1927 р. церковну «вказівку» не згадувати Т. Шевченка виявили в церкві с. Варварівка (зараз Кіровоградська обл.); про неї 9 березня 1939 р. писала газета «Социалистический Донбасс».

Маємо дані й про заборонні дії, пов'язані із Т. Шевченком, за радянських часів: 16 вересня 1946 р. Управління з контролю за репертуаром та видовищами Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) наказало зняти з репертуару оперу М. Аркаса «Катерина». Згодом, в «оновленому вигляді, любовно відредатована», вона знову з'явилася на сценах театрів країни (інформація в газеті «Радянська Донеччина» за 13 березня 1958 р.).

Як не дивно, прояви негативного ставлення до постаті Т. Шевченка на Донеччині зафіксовані й за часів незалежної України. 10 березня 2006 р. газета «Світлиця» інформувала про умисне затягування будівництва (триває 15 років) пам'ятника Т. Шевченку в Красноармійську. Автор інформації – О. Винниченко – пов'язував це з «рудиментом малоросійства», рішенням місцевих депутатів «підтримати сіверськодонецьку ідею про створення на теренах нашого краю південно-східної автономної республіки». (Очевидно, що передумови сьогоденішнього донецько-луганського сепаратизму проростали задовго до 2014 р.). У цьому ж ряду – мітинг 25 лютого 2013 р. в Красноармійську, організований комуністами, проти встановлення пам'ятника Т. Шевченку на площі Шибанкова.

Перші згадки про Т. Шевченка в радянських газетах Донеччини (у Бахмуті й Маріуполі) датовані 1918–1920 рр.: йшлося про книгарню «Кобзар», видання російською мовою брошури «Тарас Григорьевич Шевченко» та «Малого Кобзаря». Надалі статті про події, пов'язані з ім'ям Т. Шевченка, стали постійним явищем у газетах і часописах регіону.

Говорячи про українського поета як про «народного бунтаря» й «борця за визволення трудящих класів», московські компартійні ідеологи мусили давати відповідь на запитання: як ставитися до численних негативних висловлювань

Т. Шевченка про «Московщину» та «москалів», які «пруться в самотню душу», про «московські ребра», які українські козаки «скородили списками» тощо?

Показовими в цьому плані є публікації 1934 р. з нагоди 120-ї річниці із дня народження поета. Часопис «Літературний Донбас» опублікував Тези відділу культури і пропаганди ленінізму Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України, у них містилася офіційна вказівка «відокремлювати» у творчості Т. Шевченка його «революційну сторону» від «елементів націоналізму», «націоналістичної ідеалізації минулого та дрібновласницького «щастя»», що було «властиве виразнику психології закріпаченого селянства». Отже, влада фактично ототожнювала природне бажання селянина бути господарем на своїй землі й ідеологією т. зв. «українського націоналізму». Тож не дивно, що й геноцидна політика голодомору 1932–1934 рр. передбачала «викорінення націоналістичних елементів» з українського села.

Крім вищезгаданих тез, часопис розмістив статтю тодішнього народного комісара освіти УРСР В. Затонського, який застерігав від «спотворення образу Шевченка», а для цього, мовляв, не варто «підмальовувати Шевченка під більшовика», навпаки – треба розуміти, що творчість Т. Шевченка «повна суперечностей», спричинених «впливом панської культури», і що «тільки закляті вороги українського народу <...> можуть кожний Шевченків вислів проти старої царської Москви відносити до Москви нашої, пролетарської <...>». Однак у березні 1935 р. В. Затонський на відкритті пам'ятника Т. Шевченку в Харкові тлумачив цю подію як «велике свято української пролетарської культури». 1938 р. Володимир Сосюра (уродженець м. Дебальцево) у вірші «На могилі Шевченка» називав «вільну, нову сім'ю», про яку Т. Шевченко мріяв у своєму «Заповіті», «більшовицькою». Справді, як «спотворенням образу Шевченка» такі твердження і не назвеш...

Інакше підносили ідейний спадок Т. Шевченка діячі українського національного руху. У серпні 1917 р. М. Шаповал – науковець і політичний діяч, член Української Центральної Ради, родом із Бахмутського повіту – видав брошуру під промовистою назвою: «Шевченко і самостійність України».

У «Донецькій Шевченкіані» дуже багато відомостей саме літературного змісту. Зокрема, про публікації в пресі віршів українською та російською мовами, присвячених Т. Шевченку, що виходили в авторстві поетів-донбасівців. Цікаво, що авторами таких творів були не тільки професійні поети, але й прості люди, сповнені почут-

тями щирої прихильності до народного генія. Так, 9 березня 1939 р. газета «Колгоспник Донеччини» надрукувала частівки, записані на шахті «Трудівська» тодішнього м. Сталіно (з 1961 р. – м. Донецьк). Одна із частівок звучала так: «Над горами вітри віють, / Трави колихають. / Прийдуть батько із роботи, / «Кобзаря» читають». Такі зразки наївного, але щирого фольклору, були записані також на шахті «Смолянка» – їх друкував часопис «Літературний Донбас».

У 20–30-х рр. ХХ ст. набули поширення такі заходи: світкові дні й вечори на честь Т. Шевченка, читання його віршів у робітничих гуртожитках, школах, в українських читальнях, сільських клубах, доповіді про життя й творчість Т. Шевченка, влаштування виставок, концертів, екскурсій трудових колективів шевченковими місцями; професійні й самодіяльні колективи ставили вистави за його творами – перші такі факти відомі ще з дореволюційних часів: 1907 р. члени драматичного гуртка рудника «Ветка» (м. Юзівка) влаштували виставу «Назар Стодоля», а 1908 р. – виставу «Невольник». З'явилися переклади творів Т. Шевченка російською мовою, зокрема поеми «Єретик», «Кавказ».

До 125-річчя із дня народження поета (1939 р.) (а також до 150-річчя – 1964 р.) випущено ювілейну пам'ятну медаль. Нею нагороджували поетів-донбасівців, театральні колективи різних міст регіону. Пам'ятники Т. Шевченку поставлені в м. Бахмуті, у селищі Яма (Сіверськ). Перша вулиця на Донбасі, названа іменем Т. Шевченка, з'явилася 1919 р. у Слов'янську. 1923 р. ім'я поета присвоїли шахті біля села Лиса Гора в Грушино, Харламівському солеруднику, школі для кількох сіл Бахмутського району. Такі заходи відбувалися й надалі.

У 1930-х рр. у часописах і газетах Донеччини з'являються перші спроби наукових та науково-популярних досліджень творчості Т. Шевченка, як-от статті: «Шевченко і цензура», «Пушкін і Шевченко», «Шевченко – художник», «Шевченко в народних переказах» тощо.

Ім'я Т. Шевченка в містах Донеччини звучало і в часи фашистської окупації. Чужинська влада за допомогою місцевих колабораціоністів попервах намагалася переконати населення в тому, що вона «краща» за радянський режим і не намагається «інтернаціоналізувати» національні здобутки «неросійської культури». 1942 р. в усіх школах та на підприємствах Маріуполя вивішено портрети Т. Шевченка, в Юзівському театрі відбулася прем'єра опери М. Аркаса «Катерина», Маріупольському театру присвоєно ім'я Т. Шев-

ченка; проходили концерти, літературні читання тощо. Але водночас не допускалося жодного сумніву в тому, хто є «справжнім господарем у хаті». Показовим є такий факт: у січні 1943 р. «Мелітопольська газета» повідомляла про те, що один із художників виконав на замовлення портрети: Т. Шевченка, Л. Толстого і... А. Гітлера.

У воєнні роки ім'я Т. Шевченка надихало визволителів України з-під нацистського режиму. Восени 1943 р., коли радянські війська відкинули гітлерівців на правий берег Дніпра, червоноармійська газета «Фронтвик» писала: «Київ, Канів, могила Шевченка – вся земля Тараса кличе тебе, визволитель: поспішай на допомогу!».

Із фактів, наведених у «Донецькій Шевченкіані», видно, що в повоєнний час традиційні форми вшанування пам'яті Т. Шевченка збережені. Обов'язково відбувалися заходи до річниць народження та смерті поета. Ці пам'ятні роки були особливо насичені різноманітними заходами. Їх зазвичай планували й організовували обласні та міські радянсько-партійні органи влади.

У 1954–1955 рр. пам'ятники Т. Шевченку поставлені в Слов'яногірську, Слов'янську, Сталіно, у 1962 р. – у Красногорівці. Газета «Горняк» від 5 березня 1960 р. повідомляла про народні пісні й оповідання, присвячені Т. Шевченку. 1961 р. назву «Шевченко» отримала станція донецької залізниці. Історично-довідкове видання «Історія міст і сіл Української РСР» повідомляло, що на 1970 р. у 12 сільських районах Донецької області були села з назвою «Шевченко».

Цікаво дізнатися, що 1947 р. театр опери та балету в м. Сталіно поставив за творами Т. Шевченка балет «Лілея», а 1964 р. – балет «Оксана».

Сторінки часописів і газет рясніли статтями про Т. Шевченка, зокрема про ще живих нащадків його родини у м. Пантелеймонівці (також у Вуглегірську, Горлівці – повідомлення в пресі 2005 р.); почастишали публікації творів донбаських поетів, причому зросла кількість поезій російською мовою. У березні 1964 р. газета «Літературна Україна» інформувала про вихід першого «Кобзаря» мовою греків Донбасу. За 1982 р. у газеті «Социалистический Донбасс» бачимо повідомлення про шахтаря-буряту з м. Білицьке, який переклав «Заповіт» бурятською мовою.

Передачі про Т. Шевченка готували журналісти обласного радіо й телебачення. 1984 р. Донецька студія телебачення підготувала телевізійні вистави: «Легенда про Тараса», «Заборонено писати й малювати».

Виразний інформаційний блок становлять дані Довідника про лауреатів Шевченківської премії

(заснована в травні 1961 р. як Республіканська; у квітні 1969 р. перейменована на Державну; у вересні 1999 р. дістала назву Національна премія імені Т. Шевченка), які народилися чи проживали на Донеччині, це такі письменники: В. Сосюра, М. Нибалка, В. Стус, Л. Талалай, І. Дзюба, кінорежисер і актор Л. Биков, сценарист В. Шкурин, скульптор І. Алфьоров, співак А. Солов'яненко, філософ С. Кримський.

Складними суспільно-політичними процесами в історії України позначений період державно-політичної незалежності. За даними «Донецької Шевченкіани», у 1990–2013 рр. так само мали місце різноманітні заходи із вшанування пам'яті Тараса Шевченка: зокрема, поставлені або відновлені пам'ятники Кобзареві в Авдіївці, Слов'янську, Слов'яногірську, Добропіллі, Маріуполі, Новогродівці, Володарському, Горлівці, Краматорську тощо; відкрито літературно-художній Музей Т. Шевченка в Донецькій обласній універсальній науковій бібліотеці. У травні 2002 р. багато міст Донеччини охоплено заходами Міжнародного Шевченківського літературно-мистецького свята за участю інтелігенції з різних міст України, Білорусії, Росії. Відбувалися наукові конференції, місячники із пропаганди творів Т. Шевченка, виходили книги, брошури, статті, добірки віршів, присвячених Т. Шевченку. 1989 р. створена Донецька обласна організація Всеукраїнського товариства української мови ім. Т. Шевченка, у 1997 р. – Донецьке відділення наукового товариства ім. Т. Шевченка. 2011 р. започаткований Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Т. Шевченка.

Результатом проведення Шевченківських днів у 2002 р. стало перейменування у м. Добропілля проспекту Ф. Енгельса на проспект Т. Шевченка, у Старобешевому перейменували площу. Можна вважати, що це були перші ознаки процесу декомунізації на Донеччині, який офіційно, відповідно до ухвалених Законів, повсюдно розгорнувся в Україні із квітня – травня 2015 р.

На жаль, на Донеччині траплялися випадки протилежного змісту. Уже згадувалося про факти протидії встановленню пам'ятників Т. Шевченку. Акти вандалізму щодо Шевченкових пам'ятних місць спостерігалися в різних містах України. У січні 1993 р. газета «Донеччина» опублікувала лист учителя з Новоазовського району П. Мазура «Прости нас, Тарасе!», в якому наводилися жахливі факти, що мали місце в с. Шевченкове, у Черкасах, Миколаєві, Києві тощо.

Висновки. Що ж, і прижиттєві, і посмертні долі видатних людей не бувають простими. Та їхній

.....

геній все одно живе й буде жити. І як добре, що в наступних поколіннях знаходяться подвижники, які намагаються робити все можливе, щоб зберегти пам'ять про справжніх національних героїв. Книга-довідник «Донецька Шевченкіана», упо-

рядкована Т. Пішвановою, – помітний і непере-січний внесок у таку роботу, яка набуває особливої ваги в контексті сьогоденних трагічних подій в Україні, спричинених агресією «руського мира» в Криму й на Донбасі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Донецька Шевченкіана у датах і подіях 1851–2014 / укладач Т. Пішванова. Донецьк: Український культурологічний центр; Донецьке відділення НТШ; ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. 176 с.

REFERENCES

1. DonetskaShevchenkiana u datakh i podiiakh 1851–2014 / UkladachPishvanova T. G. [Donetsk Shevchenkeana in dates and events 1851–2014 / Compiler Pishvanova T. G.]. – Donetsk: Ukrainskyikulturologichnyiysentri; Donetskeviddillennia NTSH, TOV “Skhidnyivydavnychy dim”, 2014. 176 p. [in Ukrainian].